HARALAMBIE CORBU
Institutul de Filologie
(Chişinău)

DUMITRU C. MORUZI (1850-1914), DISTINS SCRIITOR BASARABEAN, RĂTĂCIT ÎN SUBURBIILE ISTORIEI

Abstract. Dumitru C. Moruzi (1850-1914) was a novelist, publicist and a socio-political analyst of artistic and scientific value. With time running out, he was among the jouvenile writers little or almost unknown to contemporary readers. The main aim of this investigation is to renew the author's cultural heritage by studying it thoroughly and re-editing it in accordance with the scientific and modern printing. Besides this, D. Moruzi remains a remarkable writer who combines realism and history with imagination and a subtle and refined artistic structure.

Keywords: artistic documentary work, social novel, historical option, metamorphosis and pshychological optimization, artistic-imaginary realism.

În anul 2014 se împlinesc 100 de ani de la moartea scriitorului Dumitru C. Moruzi. O personalitate cultural-artistică remarcabilă, cu un destin pământesc neordinar, însă care, astăzi, a trecut aproape integral în anonimatul istoriei şi al memoriei generaţiilor ce i-au urmat.

S-a născut în anul 1850 în oraşul Iaşi, capitala vechii Moldove, – într-o familie de boieri cu tradiţii de domnitori ai ţării. Copilăria, adolescenţa şi o bună parte din tinereţe şi le-a petrecut în Basarabia-Rusia, unde, concomitent cu oraşul natal Chişinău, a avut prilejul să cunoască îndeaproape diverse centre de istorie şi cultură ale Imperiului, cum ar fi Sankt-Petersburgul, Moscova, Kievul, Odesa şi altele. A studiat în Franţa şi Italia, în a căror istorie şi cultură a coborât în profunzime. Cei mai mulţi ani din viaţa sa activă i-a trăit în interiorul Principatelor Unite şi al României, al cărei cetăţean şi om politic de vază a fost, fără a întrerupe legăturile şi contactele cu toate centrele cultural-istorice anterioare, inclusiv cu moşiile părinţilor de prin părţile Sorocii, Unghenilor şi Cahulului. Pe lângă toate acestea, să mai reţinem şi faptul că fiind grec de origine, D. C. Moruzi s-a dovedit a fi un distins patriot şi participant activ al ideii moldovenist-româneşti, al unirii şi independenţei neamului. Cu alte cuvinte, Dumitru C. Moruzi e, la figurat vorbind, un *om-sinteză* al vremurilor şi originilor sale.

Cu referire la studiul lui G. Bezviconi, cu titlul „Principele Constantin Moruzi", publicat în 1940 în *Revista istorică*, cunoscutul istoric şi critic literar basarabean Petre V. Haneş în cercetarea sa „Scriitorii basarabeni. 1850-1940", menţiona în această ordine de idei: „Constantin Moruzi (tatăl scriitorului – *H.C.*) a luat parte la revoluţia din 1848 în Moldova. În timpul războiului Crimeii, turcii l-au expulzat în Rusia, acuzându-l de spionaj în favoarea acestora… După terminarea războiului, revine pentru câtva timp

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

la Iaşi, unde a lucrat pentru unirea principatelor. Era foarte bun prieten cu Alexandru Cuza" [2, p. 330-331]. Scriitorul nostru, – continuă istoricul literar, – „avea 4 ani când părinții părăsiseră Moldova şi se instalaseră în județul Soroca, la moşiile Ciripcău şi Cosăuți, ale domniței Ruxanda" [2, p. 332].

Studiile, D. C. Moruzi, şi le începe acasă, cu mama, continuându-le apoi în limba franceză la Iaşi. În septembrie 1863 pleacă la studii în Franța. „Atmosfera basarabeană, îşi va aminti scriitorul în romanul său „Pribegi în țară răpită", se împleteşte cu cea rusească, cu cea pariziană. Atmosfera de oraş cu cea de țară. Bătrânețea şi maturitatea cu tinerețea. Boierii cu țăranii" [2, p. 369].

În 1869 adolescentul D. C. Moruzi termină liceul St. Louis, susține bacalaureatul la Sorbona şi se întoarce în Basarabia [2, p. 234]. „La vârsta de 22 de ani (1871), D. C. Moruzi se afla în Basarabia, la moşia Dănuțeni, a părinților, moşie pe malul Prutului, aproape de Ungheni. Ducea viața obişnuită a proprietarilor rurali: primăvara, vara şi o parte din toamnă la țară, iarna la oraş. Oraşele unde petreceau iernile familia lui erau Chişinăul şi Iaşii" [2, p. 334].

În acest context, se întreabă Petre V. Haneş, ar putea fi considerat D. C. Moruzi scriitor basarabean? Şi răspunde: „Dacă şi-a trăit copilăria în Basarabia, dacă amintirile de atunci i-au împlut toată viața, dacă a scris despre Basarabia, dacă a dorit să fie îngropat în pământul ei, – putem să nu-l socotim scriitor basarabean?" [2, p. 346-347]. Concluzia publicistului şi istoricului literar Petre V. Haneş se sprijină nu numai pe conținutul lucrărilor de bază ale lui D. C. Moruzi cum sunt „Românii şi Ruşii" (1905-1906), „Înstrăinații" (1910), „Pribegi în țară răpită" (1912), „Moartea lui Cain" (1914), publicată post-mortem, dar şi pe unele mărturisiri de suflet ale scriitorului însuşi, cum ar fi, de exemplu, următoarea: „Nu-mi va fi oare dat să-mi odihnesc oasele alături de părintele meu, în biserica de la Dănuțeni, învăluit în neagra şi mănoasa țărână a Basarabiei?!." [2, p. 346]. Mărturia e făcută în prefața cărții sale „Ruşii şi Românii" (1905-1906), fiind interpretată, şi pe drept cuvânt, ca o mare destăinuire şi o izbucnire a sufletului neîntinat.

* * *

În rândurile ce urmează vom poposi mai amănunțit asupra uneia din scrierile de bază ale autorului – romanul social „Înstrăinații" (ediția a II-a, 1912), încercând să scoatem în evidență câteva din particularitățile acestui fenomen cultural-social-artistic, unic şi irepetabil în felul său, care a fost şi rămâne, în opinia noastră, Dumitru C. Moruzi.

Cuprinsul şi esența cărții autorul le expune explicit şi tranşant în „Precuvântare către cetitori". În paginile romanului studiu-memorii-istorie-analize sociologice şi meditații filologice se perindă, cel puțin, trei generații de intelectuali, plămădiți în brazdele adânci ale baştinei, ale pământului natal, dar trecuți, într-un grad mai mare sau mai mic, prin transformările social-psihologice şi etico-morale impuse de evoluția în timp şi spațiu, influențe venite din afară în urma contactelor cu alte popoare, cu alte culturi şi civilizații: occidentală, musulmană-greacă şi rusă (slavă). Prima, în această ordine de idei, e generația hatmanului Agapie Varlaam, „boier de neam mare şi vechiu" care, din lipsă de şcoli, „fu trimis să se lumineze la vestita şcoală grecească de la Halchi, lângă Țarigrad". Studiile

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

respective i-au sporit şi lărgit nivelul şi orizontul de cunoaştere a lumii, dar nu i-au afectat nici într-un fel legăturile şi devotamentul faţă de cultura, istoria şi tradiţiile neamului său. Cea de a doua generaţie e reprezentată de fiica Profiriţa şi ginerele Mihalache, care influenţaţi iniţial de Occident, unde îşi fac studiile şi îşi petrec o parte din tinereţe, revin totalmente la tradiţiile părinţilor şi ale neamului. Cea de a treia generaţie, în persoana celor 4 fii şi fiice ai (ale) Profiriţei şi Mihalache: Arthur, Elena, Elvira şi Nini parcurg o cale cu mult mai sinuoasă pentru ca şi ei, fiecare în felul său, să revină la matcă şi la baştină.

Să se reţină faptul că însuşi autorul era frământat de o anumită incertitudine privind genul şi modalitatea de interpretare a problemelor abordate în scrierea sa, situându-se între noţiunea de *creaţie artistică* propriu-zisă şi *studiu ştiinţific social*, titulatura de *roman social* fiind formula cea mai adecvată care, în opinia scriitorului, ar uni, ar contopi diversităţile şi ar imprima scrierii semnificaţia şi mesajul adevărat ce are, drept scop final, de a le transmite cititorului.

Autorul stabileşte strict cronologic cadrul perioadei istorice evocate: anii 1853-1907, cadru care corespunde, cu o diferenţă de doar zece ani minus, cu cel al propriei vieţi pământeşti: 1850-1914. În roman sunt reflectate, nominalizate şi comentate evenimentele istorice de bază care au avut loc în perioada dată în Moldova istorică, iar după Unirea din 1859 – în România întregită. Nicolae Mavrocordat, Mihalache-Vodă Sturza, Grigore Ghica Voievod, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, regele Carol I – sunt personajele şi personalităţile politice şi de stat principale care conduc ţara şi care imprimă evenimentelor istorice amprenta lot individuală.

Pe de altă parte, personajele pomenite mai sus, reprezentate de Bunel, Ginere, Fiică, Nepoţi şi Nepoţele alcătuiesc o lume artistică aparte, care activează într-un spaţiu realist-imaginar, confruntându-se la modul direct cu inadvertenţele dintre prezent, trecut şi viitor. În acest context *ţăranul* de la coarnele plugului reprezintă, cum spuneam mai sus, chintesenţa valorilor şi tradiţiilor naţionale, care, în pofida tuturor schimbărilor şi evoluţiilor inevitabile şi necesare, acestea trebuie să fie respectate şi păstrate ca temelie şi fundament al progresului istoric din toate timpurile.

Prin urmare, fondul realist concret şi istoric documentar al romanului „Înstrăinaţii" merge în paralel şi se completează reciproc cu cel artistico-imaginar. Numai ţinând cont de aceste particularităţi specifice şi în multe privinţe neobişnuite ale scrierii analizate, s-ar putea ajunge la nişte concluzii şi aprecieri adecvate, în conformitate cu adevăratul mesaj artistic şi social al romanului. Căci, dacă aspectul social al problemei se încadrează în anii indicaţi: 1853-1907, cel imaginar-artistic cuprinde de fapt întregul secol XIX, în timp ce semnificaţia culturii şi tradiţiilor naţionale îşi află rădăcinile în experienţa de veacuri a poporului truditor.

Semnificaţia şi întreaga structură epică a romanului „Înstrăinaţii" de Dumitru C. Moruzi se sprijină pe ideea înstrăinării generaţiei (sau generaţiilor) din perioada anilor 1850-1900 de tradiţiile seculare ale propriului popor, pe suportul profund dramatic, la nivel naţional, al acestei plecări forţate şi artificiale din sânul şi din interiorul propriului EU spre alte orizonturi şi meleaguri istorico-culturale şi spirituale, cu totul diferite de cele lăsate drept moştenire de strămoşii şi predecesorii noştri. De reţinut faptul deosebit

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

de important, în cazul de față, că vorba nu e despre acceptarea sau respingerea totală a unor sau altor tradiții şi moduri de viață pe motivul că ele ar fi mai bune sau mai rele decât ale noastre, ci despre păstrarea şi dezvoltarea în continuare a tradițiilor naționale, îmbogățite fiind în urma contactelor benefice, utile, fireşti şi necesare cu *alte* tradiții, culturi şi moduri de viață umană.

Deci esența problemei constă nu în a subestima sau neglija interiorul problemei, ci de a multiplica şi îmbogăți valorile naționale în urma contactelor fireşti dintre epoci şi culturi. Aceste chestiuni devin deosebit de actuale în aşa-zisele perioade istorice *de tranziție*, cum a fost perioada evocată de D. C. Moruzi în romanul său, ori, am adăuga noi, cum este cea din Republica Moldova, aflată astăzi la răscruce sau răspântie de vremi şi de istorie. Deschiderea către valori străine, dar purtând permanent în suflet şi conştiință respectul şi dorul nestins față de baştină şi casa părintească – cam acesta ar fi, la modul general, mesajul de bază al scrierii artistice nominalizate, în acest context. Important, fără îndoială, e *cu ce te duci* pe meleagurile altor lumi şi culturi, dar nu mai puțin principial e faptul *cu ce vii*, cu ce te alegi, fiind întru totul conştient de ceea ce *ai lăsat* acolo, dar şi de ceea ce *ai adus* acasă, deschizând noi drumuri şi cărări procesului de afirmare a spiritului autohton, a valorilor naționale.

O sinteză şi o analiză originală a romanului „Înstrăinații" o aflăm în „Precuvântare către cetitori", în care autorul deschide multe paranteze şi îşi expune în mod deschis şi tranşant opiniile asupra timpului şi personajelor evocate în scriere.

Chiar din primele rânduri ale adresării sale către viitorii cititori, autorul insistă asupra semnificației romanului în ansamblu şi, în special, a calificativului **înstrăinații**, argumentând ideea că înstrăinarea, îndepărtarea, ieşirea conaționalilor săi la nivel de elite intelectuale din zona propriilor tradiții şi propriei istorii nu echivalează cu un act conştient de ignorare sau trădare a acestora, în scopul unor interese egoiste şi meschine, ci e un destin al poporului, aflat la o răscruce a vremurilor, când înnoirile şi transformările sociale, culturale, spirituale, mentale deveneau o necesitate inevitabilă, punând însă sub semnul întrebării soarta capitalului intelectual autohton, a tradițiilor naționale acumulate pe parcursul vremurilor. Deci problema principală pe care o lansează şi o fundamentează autorul constă în răspunsul la întrebarea: *cum* şi *în ce* măsură noile progrese ale civilizației umane *pot fi asimilate organic* de vechile culturi şi tradiții fără a pricinui frânturi, pierderi, dureri şi suferințe de neimaginat acestora din urmă?

Eliminarea vrajbei şi neînțelegerilor dintre cei de un neam şi sânge, e o condiție decisivă în ce priveşte securitatea şi prosperitatea întregului neam – acesta e mesajul romanului în ansamblu.

Cele trei generații de moldoveni-români sunt reprezentate respectiv: a) de tatăl şi bunelul Agapie Varlaam Hatmanul; b) de fiica sa Profirița şi ginerele aga Mihalache Stelea; de cei patru nepoți-nepoțele şi fii-fiice ale acestora – Arthur, Lili, Elvira şi Nini –, care îşi duc povara vieții şi îşi croiesc destinul în mod individual şi personal, cu toții fiind însă supuşi examenului de legământ şi atașament față de baştină, față de casa părintească, față de tradițiile pământului natal. Dintre toate aceste nouă personaje, doar două: Nini şi Elvira au balansat cel mai mult între baştină şi străinătate pentru ca să încline,

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

în cele din urmă şi ei spre casa părintească, spre baştina originară. Toţi ceilalţi *actori* de bază ai romanului şi-au determinat sau îşi determină atitudinea faţă de problema-cheie în faze iniţiale şi cu claritate de convingere ne alterată.

Pe coperta cărţii e indicat: „**Dumitru C. Moruzi. Înstrăinaţii**. Roman social – 1854-1907". Bucureşti – 1912. Editura Grig. Gheorghiu-Putna şi Ilie Deleanu. Pe prima pagină din interiorul cărţii citim: „Biblioteca romanelor. – I. Studiu social în formă de roman. Ediţia II. Revăzută şi îndreptată de însuşi autorul. Editată de Gr. Gheorghiu-Putna şi Ilie Deleanu. Bucureşti, 1912". Şi, în sfârşit, cea de a treia inscripţie, de la p. 12 a romanului, amplasată înaintea primului capitol, intitulat: „D-lui vel Aga Mihalache Stelea (1853-1854)": *Înstrăinaţii.* Studiu social în formă de roman".

Toate aceste evoluţii şi transformări de psihologii, caractere şi mentalităţi se produc pe fundalul rezistenţei tradiţiilor neamului, reprezentate în toată complexitatea şi frumuseţea lor de măria sa Poporul în imaginea simbolică a *Ţăranului* şi a *Pământului* natal. „Numai trăind cu mine, – se destăinuie autorul în «Precuvântare către cetitori», – în locurile şi obiceiurile de altădată (căci şi locurile şi obiceiurile au înrâurirea lor asupra firilor şi a gândurilor), numai urmărind pas cu pas schimbările întâmplate în locuri, obiceiuri, firi şi gânduri în timp de cincizeci şi trei de ani, vă veţi putea da seama, împreună cu mine, cât este de neapărat pentru noi să ne păstrăm însuşirile neamului, şi cât ne-ar putea fi de vătămător, dacă ar urma să le luăm, tot ca înainte, de la străini, pe degeaba şi pe necercetatele! Să le împărtăşim şi lor, de-or vrea, celea ce le avem frumoase şi bune la noi; dar să nu luăm de la ei decât cele curate şi potrivite cu firile şi locurile de la noi" [1, p. 6]. Căci, continuă autorul: „Să nu ne întunecăm minţile cu toate pacostele, palavrele şi neadevărurile ridicate la treapta de sisteme filosofice şi sociale, luându-le de bune, numai că vin de departe, că om cu om nu se aseamănă, nici loc cu loc! Să ne gândim că astfel întunecăm dreapta şi cu mintea judecată a ţăranului, rămas până acum tot el, cu toate stăruinţele celorlalţi înstrăinaţi de care pomenesc mai sus, şi care caută numai să-l învrăjbească împotriva celor de un sânge şi de o obârşie cu dânsul" [1, p. 6-7]. Rezistenţa împotriva rusificării şi deznaţionalizării neamului reprezintă unul din subiectele de referinţă ale scriitorului, indiferent de titulatura lucrării. Şi în acest caz drept forţă primordială ce luptă pentru păstrarea şi dezvoltarea propriilor valori, apare, pe prim-plan, poporul în persoana ţăranului şi a ţărănimii. Anume acesta, *ţăranul basarabean*, în opinia scriitorului D. C. Moruzi, formulată în studiul „Ruşii şi Românii" (1905-1906) şi citată de cercetătorul Petre V. Haneş, „A rezistat încercărilor de rusificare. Nici în armată nu se rusifică. Ni se descriu clasele, clasele boiereşti şi ţărăneşti. Obiceiurile ţăranilor basarabeni seamănă cu a celor de dincoace de Prut, răzeşi şi mazili şi acolo. Încercările de rusificare prin biserică şi şcoală n-au dat rezultate. La oraşe la fel, acolo doar centrul e străin, dar mahalalele au rămas moldoveneşti. Chiar la Chişinău, vechiul oraş moldovenesc există, dar în mahalale". Însuşi *Târgovăţul*, „S-a rusificat pentru lume, dar în familie a rămas cu limba moldovenească şi obiceiurile moldoveneşti" [2, p. 349].

* * *

Situaţia de confuzie generală în această perioadă de tranziţie o constatăm şi în alte domenii ale vieţii publice şi spirituale, inclusiv în cel al credinţei şi religiilor. „Astăzi, –

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

îi replică Mihalache Stelea francezului Durand, – nu mai sînt nici ortodoxi, nici catolici, nici mosaici, nici mahomedani! Unirea credinței s-a făcut, precum şi împărtăşirea Duhului! Nu însă în Biserica lui Dumnezeu şi în Duhul Sfânt, ci în capiştea lui Baal, în credința vițelului de aur şi în împărtăşirea duhului spurcat de negustorie!" [1, p. 196]. Tocmai din această cauză avem ceea ce avem, continuă M. Stelea: „Egalitate la sărăcie, libertate la jăfuit deocamdată, că atunci, când nu vom mai avea nimic, ne vom înfrăți cu cei bogați, prin măciucă sau reteveiu? Vorba țăranului: dacă e jaf, jaf să fie!" [1, p. 196-197]. Perioada de tranziție în viziunea lui Mihalache Stelea, nu e altceva decât perioada de *jaf general*!

Dar şi în atare atmosferă de degradare socială şi morală generală, bătrânul Hatman Agapie e de părere că salvarea poate veni nu atât din străinătate, ci doar din interiorul țării şi al neamului, din resursele materiale şi cultural-spirituale acumulate pe parcursul istoriei, experiența şi realizările de prestigiu ale Occidentului servind drept stimulent şi ingredient de primă necesitate întru promovarea noilor idei de prosperare a țării şi înmulțire a comorilor spirituale ale poporului. El îi replică ginerelui: „Mai bine ştiință mai puțină şi suflet mai curat! Copiii tăi se vor deprinde în străini, făcându-şi cuiburile şi împerechindu-se cu străini sau înstrăinați ca dânşii, mărind numărul acelei aristocrații cosmopolite care lucrează în neştire poate, la dărâmarea societății creştine, dar mai sigur decât însuşi socialismul internațional! În tot cazul, departe vor fi cuiburile lor de-al vostru; căci, orice-ai zice, te vei sătura curând şi de străinătate, iar, ajunşi bătrâni ca şi mine, vă veți întoarce la cuib şi-l veți găsi rece şi pustiu! Ce va fi mai grozav, e că vă veți simți străini chiar în cuibul vostru, străini în lumea-ntreagă! Vă pregătiți amare bătrânețe, copiilor voştri viață fără rost, iar între ei şi țară săpați o prăpastie" [1, p. 201].

Acelaşi legământ şi devotament față de casă, de părinți, de baştină, de Patrie şi de pământul natal demonstrează Profirița, fiica Hatmanului şi soția lui Mihalache Stelea, în ultimul său cuvânt, rostit înainte de a părăsi această lume plină de bucurii şi lumină, dar şi de dureroase păcate şi suferinți. „Simt că mă duc, – mărturiseşte ea, – şi plec fericită cum nu se poate spune, nici închipui! Mă duc spre ființele cele care nici ele n-au plecat amărâte din viață! Mor în credința mea cea sfântă şi singură adevărată, în limba mea cea dulce, în țara mea, pentru fericirea căreia sânge din sângele meu s-a vărsat şi care m-a răsplătit cu frumusețele, luminile şi miresmele sale neasemănate! Te binecuvântez din fundul inimii mele plină de dragoste pentru tine, scumpul şi iubitul meu soț, pentru toate bucuriile şi fericirile pe care mi le-ai dat, şi mă rog să mă ierți de te-am supărat vreodată cu ceva" [1, p. 290].

* * *

O „masă rotundă" de discuții aprinse privind probleme fundamentale ale societății şi neamului în condițiile de tranziție la un alt mod de viață, la o altă treaptă a istoriei s-a produs în vremea „vizitei de lucru" a domnitorului Alexandru Ioan Cuza şi a ministrului Mihail Kogălniceanu la locul de baştină a Hatmanului Agapie şi a ginerelui său Mihalache Stelea. Are loc un schimb fierbinte de opinii între unii şi alții – primii doi optând pentru necesitatea şi legitimarea reformelor sociale, politice şi administrative, în special cea care privea împroprietărirea țăranilor cu pământ, iar *Socrul Agapie* şi *Ginerele* său Mihalache opunându-se unor reforme nu tocmai necesare inițiate de noua conducere a Principatelor

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

Unite; gazdele insistau asupra păstrării şi continuării, în spirit conciliator, a vechilor tradiţii şi practici autohtone, perfectând, pe toate căile posibile şi în mod absolut paşnic, relaţiile între „cei de sus şi cei de jos”, între boierimea aflată la putere şi ţărănimea muncitoare care producea toate bunurile materiale şi spirituale ale ţării, ale neamului. Acutizarea şi înăsprirea acestor relaţii, considerau ei, prin recurgerea la forţă, prin învrăjbire şi răzbunare, prin limitare şi încălcare a drepturilor unora de către ceilalţi – nu vor conduce la soluţiile şi rezolvările multdorite şi multaşteptate. Pentru că şi aceste reforme, imitate şi implementate după modele străine fără a se ţine seamă, în măsura cuvenită, de ceea ce este propriu, tradiţie şi valoare naţională, poate fi defectuos şi primejdios chiar pentru destinele celor supuşi forţat şi păgubitor unor asemenea reforme.

„Antagonismul între muncă şi avere” [1, p. 184], vorba lui Mihalache Stelea, nu înseamnă altceva decât degradarea *simbolului muncii* ca expresie morală şi existenţială curată şi plină de demnitate a fiinţei umane şi înlocuirea acesteia cu noţiunea de *avere*, obţinută pe toate căile posibile şi imposibile, evitând-o doar pe cea a muncii cinstite, oneste şi plină de dăruire şi satisfacţie sufletească.

În aceeaşi ordine de idei, dar într-un context puţin modificat, Mihalache Stelea interpretează crearea familiei, căsătoria tinerilor. „Căsătoria de astăzi nu mai este acea unire sfântă şi ideală a două suflete, care se leagă înaintea altarului cu dor de iubire curată şi în scop de prelungire a neamului strămoşesc. Ea este acum: unirea practică şi modernă a două interese, care se leagă înaintea legii, în dor de lux neîntrecut şi în scop nemărturisit, dar împărtăşit, de a se înşela reciproc!” [1, p. 194].

Ginerele Hatmanului, Mihalache Stelea, într-o discuţie cu domnitorul Moldovei Grigore Ghica-Vodă, reproşa celor care au condus ţara de la Ştefan cel Mare încoace şi care declarau duplicitar că *îşi iubesc neamul*, dar făptuiau şi propovăduiau tocmai contrariul. În acest val tulbure de gânduri şi frământări Mihalache se întreba şi-l întreba pe Domnitor, care afirma că în trecut nu au existat *nemernici* oficiali care ar fi dorit „oblăduire străină pentru neamul lui”: „De ce atunci unul laudă pe Rus, altul pe Neamţ şi cu toţii, se dau slugile plecate ale Turcului?” La care întrebare domnitorul Grigore Ghica răspunde: „Pentru că aşa a trebuit, trebuie şi poate va mai trebui multă vreme să facă, nu atât în folosul lor, cât în folosul neamului!” Ce s-ar fi întâmplat dacă diriguitorii timpului „ar fi făcut nesocotinţa de a-şi jertfi vieţile şi avutul împotrivindu-se unor puteri înzecit mai mari şi în nişte vremuri, când Crăii ca Polonia se cucereau cu sabia mai lesne ca acum? Ce folos ar fi tras neamul din jertfa lor nesăbuită? Puteau de asemenea să-şi părăsească locurile şi să se ademenească primind darurile străinilor, căpătând de la ei cinste, slujbe înalte şi averi însemnate. Au făcut-o oare? Nu! Stau şi astăzi neclintiţi în ţara lor, luptând cu capetele plecate poate, dar cu inimile sus, căutând a-şi ocroti cât mai mult limba, credinţa şi moravurile; prefăcându-se şi împărţindu-se, dar pe faţă numai, între cei trei duşmani, pentru ca să poată micşora şi alina loviturile ce cad necontenit asupra bietului popor, când de la Turci, când de la Nemţi, când de la Ruşii Pravoslavnici! Prin ei dar, şi în aşa chip s-a strecurat neamul atâta timp, prin atâtea primejdii şi restrişte! Ei şi numai ei sânt plutaşii dibaci care au izbutit să strecoare pluta neamului între vâltorile şi stâncile acelei Bistriţe, mai grozavă şi mai primejdioasă, care se chiamă istoria ţării noastre din cei patru sute de ani din urmă” [1, p. 83-84].

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

Oricare ar fi modul de a interpreta azi, reflecţiile lui Gr. Ghica şi ale autorului însuşi au la temelie multă înţelepciune şi adevăr. În toate timpurile şi în toate colţurile lumii extremele şi extremismul au jucat un rol devastator; cu atât mai mult acest flagel nefast s-a făcut şi se mai face simţit în destinul popoarelor mici şi mijlocii, înconjurate de state şi imperii puternice, stăpânite de interese şi scopuri strategice absolut individuale şi personale. Cu ce pot veni, în atare condiţii, popoarele mici şi mijlocii întru apărarea independenţei, intereselor şi demnităţii sale? Cu forţa? E o absurditate! Cu ajutorul cuvântului şi propagandei dure de discreditare a eventualului adversar şi cotropitor? Asemenea acţiuni inutile pot accelera şi mai mult procesele de asimilare şi subordonare puse la cale de vecinii rău intenţionaţi. Care e deci calea rezolvării civilizate a problemei, în opinia domnitorului Grigore Ghica şi a autorului însuşi? E una simplă şi extrem de complicată: de a pune în funcţie principiul echilibrului de interese; capacitatea de a discuta diplomatic, argumentat; de a fi capabil de concesii în chestiuni auxiliare pentru a obţine rezultate în probleme-cheie pentru destinul ţării şi a neamului. Deci pentru ţările mici şi mijlocii argumentul forte în asemenea situaţii a fost şi rămâne nu atât forţa fizică şi militară a ţării, cât, mai ales, potenţialul ei ştiinţific, intelectual, spiritual modern.

Fără *forţă de rezistenţă* e de neimaginat existenţa în istorie, cu precizarea însă că imperiile şi marile puteri pot miza, şi mizează de regulă, pe potenţialul său fizic, economic, politic şi militar de proporţii, în timp ce ţările mici şi mijlocii ar putea găsi şi găsesc de obicei salvare şi soluţionare a problemelor vitale în capacitatea de a oferi oportunităţi politice, intelectuale, spirituale, psihologice, diplomatice, etice şi morale, demne de a fi luate în seamă nu numai de realii săi adversari, dar şi de vârfurile lumii civilizate în genere.

Ştefan cel Mare şi Sfânt cu cei aproape 48 de ani de domnie (1457-1504), cu cele peste 40 de mănăstiri construite şi lăsate amintire, cu stabilitatea, rezistenţa, dar şi diplomaţia de rafinament, aplicate cu înţelepciune şi perseverenţă, rămâne, în acest sens, un exemplu unic, demn de pomenit şi de urmat.

E important să reţinem opinia domnitorului Alexandru Ioan Cuza cu privire la ceea ce ţine de noţiunile *înstrăinaţi, oameni ai pământului* şi *rătăciţi în istorie*, opinie, exprimată într-o convorbire cu Mihail Kogălniceanu, unul dintre cei mai activi şi înţelepţi susţinători ai domnitorului patriot, reformator şi cu viziuni moderne asupra trecutului şi prezentului neamului. Iritat şi întristat de comportamentul celor „prin care ocârmuim ţara", aceştia fiind „învechiţi în rele, ori având o spoială de lumină", Domnitorul îşi varsă cele gândite şi trăite în cuvinte şi fraze tulburătoare. Căci, zice A. I. Cuza: „Şcoli superioare, unde să înveţe copiii de boieri, n-avem şi nici nu putem avea care să egaleze cu şcolile şi Universităţile franceze sau germane. Îşi vor trimite dar copiii în străinătate, precum şi noi, întorcându-se străini de ţară, cu obiceiuri şi apucături nepotrivite cu firea neamului! Iată dar vrajba şi ura intrate în neam! Pe de-o parte, înstrăinaţii, deprinşi de mici a disprețui tot ce este al ţării, şi acei cu jumătate de cultură, care este mai primejdioasă chiar decât întunericul, iar, de partea cealaltă, gloata întunecaţilor, cu credinţa, simţul de dreptate, cinstea şi bunul simţ tocite toate prin pildele rele ce văd în jurul lor, prin nedreptatea legilor nouă, după părerea lor; căci nu le va intra niciodată în cap că au pierdut

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

un termen de apel, o judecată strâmbă a devenit dreaptă! Şi, atunci, când aceste gloate, lăsate în bătaia nevoilor şi în exploatarea tuturor lăcomiilor, vor ajunge în sapă de lemn şi cu pământurile de astăzi îmbucătăţite prin moşteniri, mă-ntreb cu groază: ce o să fie? Fapt este că am intrat într-un vârtej, de unde nu ştiu cum va ieşi neamul!" [1, 171].

M. Kogălniceanu încearcă să fie mai optimist menţionând, că „ceea ce se întâmplă în mic la noi, fiinţează în mare pretutindeni" şi că experienţa acumulată şi credinţa oamenilor muncii în dreptatea şi viitorul neamului, vor duce, în cele din urmă, la realizarea viselor preconizate. Un exemplu unic în acest sens e soarta şi rezistenţa limbii materne, „a limbii noastre dulce", trecută prin atâtea valuri şi furtuni. „Tata, – îşi amintea, în această ordine de idei M. Kogălniceanu, completându-l pe A. I. Cuza, – la trei cuvinte, întrebuinţa două greceşti; mai pe urmă, supt Kisseleff, cuvintele greceşti fură amestecate în parte cu cuvinte ruseşti. Astăzi s-au dus naibii şi cele greceşti şi cele ruseşti, înlocuindu-se cu cuvinte latineşti şi franţuzeşti, întrebuinţate de-a-ndoaselea de către neştiutori" [1, p. 72]. Căci pentru neam şi ţară, vorba lui Mihalache Stelea, e tot una: „a muri străin pe loc străin, ori străini în ţara lor" [1, p. 177].

Concretitudinea şi precizia evenimentelor, faptelor şi personalităţilor participante la desfăşurarea proceselor istorice evocate lasă o impresie artistico-documentară de neuitat. Iată cum e prezentată, de pildă, atmosfera tensionată, plină de emoţii şi idei măreţe, dar sfâşiată concomitent de interese meschine, personale şi de grup, din ajunul unirii Moldovei şi Valahiei, autorul indicând concret şi nemijlocit anii 1854-1858. „Cercetând stările sufleteşti, – citim în contextul dat, – ai fi găsit desigur că, în Moldova cel puţin, afară de Mitropolit şi de Episcopi, care nu puteau râvni la un Scaun lumesc, erau mai mulţi candidaţi la Domnie decât alegători. Toţi aceia care avuseseră vre-un strămoş sau bunic miruit la Sfântul Nicolae Domnesc năzuiau la Scaunul papucăi sau respapucăi. Mai erau şi alţii, fără strămoşi miruiţi, ca, de pildă, Lascăr Catargiu, Anastasie Panu, şi până şi Alecsandri, marele poet, acesta însă fără voia lui. Aveau fiecare partizanii lor printre bonjurişti […]. *Un om pentru o lume nouă*, aceasta era lozinca lor. Dar nici în găsirea acelui *om nou* nu se puteau înţelege, fiecare propunându-l pe altul, cu gândul ascuns să împiedice pe vecin să se aleagă, doar vor cădea toţi, unul după altul, şi-l vor alege pe dânsul" [1, p. 128].

Prin atare calvar de confruntări politice a trecut şi colonelul Alexandru Ioan Cuza pentru ca, în cele din urmă, la 5 ianuarie 1859, să fie ales prim-domnitor al Principatelor Unite şi fondator al Statului Român Modern.

* * *

Dezbinările şi discuţiile aprinse cu privire la tot ceea ce ţinea de prezentul şi viitorul personal, dar şi al familiei şi chiar a neamului întreg, se încingeau nu numai în rândurile maturilor şi vârstnicilor tradiţionalişti, dar şi în mediul celor tineri, formaţi şi educaţi în occident, dar nedesprinşi totalmente de baştină şi pământul natal. Cum erau, de exemplu, nepoţii Hatmanului Agapie: Athur, „cogemite cavaler de 16 ani"; Lili, care „semăna mult cu mămiţa ei", „o demuazelă de 14 ani"; Elvira, „o bondoacă de 13 ani"; şi în sfârşit „Nini, de 12 ani, îndesat şi spătos, ca tatăl-său". Căci Occidentul nu reprezenta nici el un univers unic şi general acceptat de tot tineretul modernizat. Franţa şi Germania, de exemplu,

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

se situau, în interpretarea lor, la poluri şi distanţe diferite în structurile şi tradiţiile europene, de aceea impuneau şi interpretări corespunzătoare. „Spiritele erau atât de îndârgite, – citim la un moment dat, – încât la Iaşi, un biet străin avu prilejul să dea societăţii noastre cea mai meritată lecţie: întrebat de stăpâna casei care-l vedea tăcut şi neluând parte la discuţiile înfocate ce se încinseră, dacă era Francez sau German, «să-mi permiteţi Doamnă, răspunse el, ca, pentru moment, să fiu Român, căci în salonul d-tale nu văd pe altul, ceia ce ar fi de regretat în ţara Românească»” [1, p. 231].

Autorul comentează cele ce aveau loc, continuând meditaţiile Străinului, care se vede pus în situaţia de a se declara singurul român din partea locului: „Şi starea aceasta nefirească, nesăbuită şi bolnăvicioasă în oricare sfere, era cât pe ce să ne coste prăbuşirea tronului, neîntărit bine încă, strivind supt dărmăturile sale dinastia neîntemeiată încă, şi neatârnarea abia întrevăzută în zările unui îndepărtat viitor! Ba era să pierdem şi umbra de autonomie deplină de care ne bucurăm abia de doisprezece ani. (Deci evenimentele au loc în anii 19871-1872 – *H.C.*). Principele Carol, dezgustat de nemernicia unora şi nevrednicia altora, nedrept judecat şi hulit chiar de aceia pentru care îşi jertfise patria şi bucuriile sale de soldat şi de german, era gata să se scoboare de pe tron şi să lese în voia soartei! Franţa şi Germania fiind încăierate între ele, Rusia şi Austria puteau să-şi îndeplinească fără nici o grijă scopurile lor tradiţionale şi, luând Siretul ca graniţă între ele, să se întindă: cea dintâiu până la Bosfor, cealaltă până la Marea Egee şi Arhipelag”. În acest context, conchide autorul romanului: „Veşnică va rămânea recunoştinţa pentru vrednicul şi mărinimosul boier moldovan Lascăr Catargiu, care ştiu să reînsufle încrederea şi tăria în inima lui Carol I, dându-i prin aceasta prilejul de a câştiga în scurt timp Neatârnarea şi titlul de Regat pentru noi, iar pentru el numele, pe care i-l va întări istoria, de Carol cel Mare şi înţelept!” [1, p. 231].

Până şi cel mai franţuzit dintre nepoţii Hatmanului, – pe nume Nini, ajunge la un moment dat la concluzia că „rasele de cai nu se pot îmbunătăţi decât prin încrucişare, şi aşa trebuie să se întâmple negreşit şi la oameni” [1, p. 235]. Adică, am preciza în continuare gândul tânărului personaj din roman, numai prin asimilarea fizică-spirituală a tradiţiilor şi culturilor altor popoare de către mentalitatea şi tiparele fizice şi moral-spirituale ale propriei comunităţi etnonaţionale, se poate produce acea schimbare şi acel progres esenţial, care ar fi în stare să reorienteze spre bine evoluţia lucrurilor şi a lumii/ mediului în care trăieşte etnia/ naţiunea/ colectivitatea receptiv-asimilatoare.

Comunicarea şi buna înţelegere sunt condiţii absolut necesare pentru asigurarea păcii şi bunăstării popoarelor. Însă aceste condiţii sunt tot atât de necesare şi pentru stabilirea vaselor comunicante între *opincă* şi *surtuc*, între *ţărănime* şi *boierime*, între *Popor* şi *Putere*, deoarece numai uniţi împreună, – şi nu învrăjbiţi şi dezbinaţi – se poate obţine ceea ce dorim şi ajunge acolo unde visăm. „Ştii ce, cucoane? – se adresă unul din ţăranii săi apropiaţi către conu Mihalache Stelea, – Eu citesc că nu-i pământul de vină, sireacu’, e vrajba, bat-o pustia, între surtuc şi opincă! Ian o pildă: nu ştiu ce-mi veni mai dăunăzi, să pun la car doi juncani care nu ştiau încă de jug. Să fi privit minunăţie mare! Unul trăgea ceala, altul hăisa, şi carul tot pe loc. Le curgeau balele şi răgeau de ciudă; căutau să se împungă, dar jugul nu-i lăsa. Cred că de erau slobozi s-ar fi calicit!... Până ce şi-au luat de seamă şi, când au întins-o amândoi odată în jug, zbura cogemite car

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

după dânşii de ţi se părea că-i mai uşor ca pana! Ia aşa-i şi cu pârdalnica asta de vrajbă. Când surtucul ceala, opinca o ia hăisa; când opinteşte unul, celălalt dă înapoi; aicea am opintit-o de-a valma tot pe un drum, şi ne merge carul lesne. Nu văd cum e treaba pe la alte moşii? Mai ales unde sunt şi posesor!

Belşug aicea, calicie acolo; când la noi roadă mai puţină, la dânşii apoi chiar foamete! Şi tot un Dumnezeu, tot un soare, şi tot o ploaie, şi de ce? Tot afurisita de vrajbă! Surtucul hăisa, opinca ceala! Lucrul stă baltă, maţele prind a ghiorăi, minţile a se întuneca, mai vine pe-deasupra înşelăciunea, minciuna şi nedreptatea, iar dracu' priveşte din deal şi se strică de râs!" [1, p. 266-267].

Ar putea să pară, unora, prea naive şi prea simple reflecţiile Ţăranului din romanul *Înstrăinaţii*, căci unde s-a mai văzut vreo dată – de-a lungul vremurilor şi în zilele pe care le trăim cei de azi, unitate de idei şi lipsă totală de interese egoiste, personale, de grup, de castă şi de clasă, în spatele cărora stau, de cele mai multe ori, minciuna, duplicitatea şi lipsa de orice criterii morale şi umane? Răspunsul e, desigur, unul singur: nicicând şi niciunde! Şi totuşi ideea pe care o lansează autorul romanului, de a pune în capul mesei interesele colectivului şi demnitatea neamului ca principale premize ce pot asigura securitatea fizică şi morală a individului în orice împrejurări istorice, morale, sociale, de orice altă natură, – rămâne o alternativă demnă de urmat de toţi acei care îşi conştientizează alternativa sa de Om, care a evadat definitiv şi pentru totdeauna din regnul animal, din lumea instinctului rudimentar, subordonat integral cerinţelor biologico-materiale ale pământului şi trupului omenesc.

Una din marile greşeli comise de guvernările anterioare, inclusiv (parţial) şi cea a lui A. I. Cuza, consideră bătrânul şi înţeleptul Hatman, a fost tocmai această lipsă de contact şi comunicare între unii şi alţii. Căci dacă am fi făcut şcoli şi spitale pe la satele lor apropiindu-şi inimile de inima poporului şi sufletele de sufletul lui curat, acum am fi cel mai mândru, cel mai luminat şi cel mai fericit popor din lume!" [1, p. 268].

Tocmai de aici porneşte marele respect de neuitat şi după plecarea la cele veşnice a Hatmanului Agapie Varlaam. „Cu dânsul se stingea, – citim ceva mai la vale, – un leat întreg. Lespedea mormântului se lăsă pentru vecie, închizând supt a ei greutate ultima întruchipare a fruntaşilor neamului din trecutul apropiat, blânzi, dar mărinimoşi, smeriţi, dar mândri, păstrători ai averilor moştenite, dar şi ai credinţei şi ai datinelor neamului! Credincioşi în cele lumeşti şi în cele sfinte… Iubitor de neam, de lege, de ţară, de familie şi de limbă, acestui mare leat de oameni i se va ierta mult, după cuvântul Scripturii, pentru că mult şi curat a iubit" [1, p. 278].

Profiriţa, fiica Hatmanului, afectată la început de boala *înstrăinării*, „Numai despre datinele şi trecutul neamului să nu-i fi pomenit, că se făcea foc. Zicea că toate sînt numai nişte scornituri de-ale lui Agache şi ale altor câţiva ca dânsul". „Da limba Moldovenilor! – continuă autorul dezvăluirile sale cu privire la tânăra înstrăinată. – O amestecătură din limbile tuturor vecinilor, pocite şi ele, şi câteva cuvinte franţuzeşti aduse de vânt ca florile într-un câmp de buruieni! Cu neputinţă să întrebuinţezi acea limbă, decât pentru a ocărî slugile şi Ţiganii. Cine să-şi bată capul a învăţa două, trei bucoavne din alte limbi sălbatice, după care să mai deprindă meşteşugul de a le aşeza una peste alta pentru ca,

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

în urma unei munci încordate, să poţi scrie moldoveneşte ori ceti? Şi ce să citeşti, mă rog? Viețile sfinților, proorocirile lui Agathanghelos, ori stihurile lui Conachi, lungi, lungi, lungi, cât e boieria lui de mare?" [1, p. 26].

În opinia Hatmanului, fiica sa Profirița, pe care „a trimis-o la învățătură peste graniță", dar „s-a întors deacolo tobă de carte"; „nu-i mai place nimic decât pe franțuzește ori cel puțin pe nemțește!" El îşi determină categoric intențiile de „a face toate chipurile ca să înțeleagă cum că mult mai fericită va fi nația şi limba ei, decât pornind-o cine ştie pe unde, după cine ştie ce liftă străină" [1, p. 42]. Argumentul de bază a hatmanului, formulat în replică, e cel dintotdeauna: „…de la plug am pornit, din plug ne-am hrănit şi tot la plug ne vom întoarce, după ce ne vom fi săturat de mofturile franțuzeşti şi țâfniturle nemțeşti" [1, p. 49].

* * *

Mediul natural şi natura propriu-zisă sunt modele şi instrumente artistice indispensabile în activitatea oricărui scriitor de vocație, căci numai în acest anturaj firesc e posibilă manifestarea integrală a imaginii spiritului uman.

Doar câteva exemple, în cazul de față, de evocare a peisajului naturii în strânsa aliniere şi alipire cu retrăirile şi frământările sufleteşti ale eroilor din roman. Aceştea „Priveau, – citim la pag. 73, – cum se întorceau argații cu plugurile după munca zilei, cum venea găgăind lungul şirag de gâşte, al cărui capăt intrase de-acum pe poarta ogrăzii, pe când coada se bălăcia încă în râu. Apoi se auziră mugetele şi talancile cirezii satului întorcându-se de la păscut într-un nour de praf aurit de ultima rază a soarelui ce dispărea, pe când, de pe dealul dinspre Vaslui, răsărea luna plină. O, soare strălucitor, care reverşi razele tale de foc pe întreaga făptură, şi tu, lună, care o răcoreşti scăldând-o în blândele tale lumini, de ce, pe unde, pribegind, v-am întâlnit, de ce nicăieri nu v-am găsit, nici pe tine soare, atât de măreț, de mândru şi de roditor, nici pe tine, lună, atât de dulce, mângâietoare şi duioasă, ca pe seninul adânc a cerului din țara mea? Dar nici strălucirea soarelui tău, o țara mea, nici duioşia lunii tale, nici măreția câmpiilor tale, nici poezia codrului şi nici mireasma bine-mirositoare a brazdei tale răsturnate din proaspăt de pe țelina ta curată şi fecioară, nu le va poate pricepe nici simți decât acela care s-a născut în tine, s-a hrănit din tine şi este menit a se înveli în țărâna ta neagră, neagră şi mănoasă, unde-l aşteaptă rânduri de moşi, strămoşi care te iubeau ca dânsul, şi mai înainte de dânsul! Căci ai şti tu, o țară scumpă, tainele tale, pe care nu le desvăluieşti străinului!" [1, p. 73]. Cu astfel de gânduri tulburătoare, pornite din adâncurile sufletului şi inimii, *se desfătau Socrul şi Ginerele*, gânduri şi atmosferă generală, „cu care erau înconjurați şi pe care ştiau să le guste şi să le prețuiască cu sufletele lor curate de Români adevărați" [1, p. 73].

Rândurile citate mai sus demonstrează nu numai o identificare totală a autorului şi personajelor sale cu natura şi frumusețele pământului natal, dar scot în prim-plan şi o *deschidere* nelimitată a prezentului către trecut în numele viitorului. Căci fără tradiții şi valori acumulate de generații pe parcursul istoriei multeseculare, scrise şi orale, nu pot fi imaginate progrese şi evoluții de orice natură, atât la nivel național, cât, şi cu atât mai mult, la nivel universal.

Nu mai puțin pline de viață şi suflet sunt mesele neamului de băştinaşi şi trăitori a acestui pământ, reprezentând şi ele, mesele, plinătatea individuală şi colectivă a celor

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

ce au marea cinste să ducă în continuare şi cu demnitate cele acumulate şi transmise de predecesori. Căci masa plină de bucate e şi ea un semn şi un simbol a plinătăţii vieţii şi al artei de a crea, de a făuri şi de a fi Om.

„Masa, – citim în contextul dat, – era încărcată cu fel de feliuri de mezeluri: brânză zburată, unt proaspăt, ridichi de lună, icre tescuite, peşte afumat, bujăniţă şi de toate, dar stăteau mai mult de mărturie. După un borş de găină, care fu mai preţuit, veniră nişte pui cu smântână, urmaţi de nişte sărmale şi de o friptură de curcan. Dulcele era un cataif frumos şi rumen; pâinea din aluat împletit era chiar caldă; iar vinul din via moşiei Şoldani era de o vârstă cu ginerele boierului. La cafea se dădu vutcă de sacâz şi vişinată" [1, p. 72]. Poftim la masă şi la omenie în casa noastră! – acesta e sensul adevărat al acestei mese pline de bucate şi de multă-multă bunătate, iniţiată şi pusă la dispoziţia tuturor de Hatmanul Agapie Varlaam şi tot neamul său!

* * *

Anunţam în titlul studiului de faţă despre o anumită marginalizare a scriitorului D. C. Moruzi, despre trecerea lui tot mai accentuată în zona incontrolabilă a uitării. De ce oare s-a întâmplat şi se mai întâmplă acest lucru, vorba fiind, după cum am încercat să demonstrăm în paginile precedente, despre o personalitate distinctă şi remarcabilă în contextul cultural-artistic basarabean de la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul celui de al XX-lea?

De reţinut că numele autorului romanului „Înstrăinaţii" apărea mai des în unele studii şi istorii literare publicate în România şi Basarabia în perioada anilor de până la 1940-1944. După această dată imaginea scriitorului apare foarte rar şi într-o formulă foarte sumară în lucrările ştiinţifice şi istoriile literare din dreapta Prutului, în timp ce în stânga râului pomenit numele scriitorului dispare cu desăvârşire. Şi această situaţie continuă astăzi aici, în Republica Moldova, ca şi acum 60-70 de ani.

Vom apela în acest sens doar la câteva exemple.

Referindu-se la literatura din Basarabia de la începutul secolului XX, Nicolae Iorga remarca ca o *revelaţie* „apariţia, în 1906, a unei cărţi, *Ruşii şi Românii*, iscălită D. C. Moruzi. Autorul, Basarabean, dintr-o familie domnească, îşi pierduse averea, trecuse la Iaşi, ocupase câtva timp o funcţie de subprefect în Dobrogea, o părăsise din cauza mizeriei care căzuse asupra acestui diletant musical şi trăia deosebit de greu la bătrâneţe destul de înaintate. Acela care discuta cu o pătrunzătoare inteligenţă raporturile ruso-române se va gândi în curând să-şi răscolească amintirile, şi ce a găsit acolo, pentru schiţe sau romane ca *Pribeag în ţara răpită*, se poate pune alături de ce dăduse cu două-trei decenii (p. 80) înainte, din amintiri mult mai bogate, mai felurite şi de o ordine mai ridicată, Ion Ghica" [3, p. 80-81].

G. Călinescu în a sa „Istorie a literaturii române. Compendiu" consacra lui Dumitru C. Moruzi doar un alineat, ce e drept destul de întins, pe care îl reproducem integral. „Dumitru C. Moruzi (1860-1914), – scrie distinsul om de ştiinţă şi istoric literar, – e un autor care îşi romanţează amintirile. Subiectul epic din *Pribegi în ţară răpită* e fără însemnătate. Toată valoarea romanului stă în documentaţia asupra vieţii boierilor şi ţăranilor din Basarabia. Alcătuirea unei clase boiereşti, la Chişinău şi la ţară, moravurile

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

nobilimii basarabene, ale curții din Petersburg, călătoriile pe drumul cel cu stâlpi, «pe doroghi stolbovoi», «în faeton», «dormează», tarantas, aceste toate sunt înfățișate cu un mare pitoresc" [4, p. 276].

Atât N. Iorga, cât şi G. Călinescu, formulează atitudini de acceptare, la modul general, a lui D. C. Moruzi, fără însă a considera necesar de a poposi, elementar, asupra esenței problemei. În aliniatul lui G. Călinescu până şi anul naşterii scriitorului 1850 e înlocuit cu 1860.

O fi fiind oare o greşeală pur tehnică?

Situația se schimbă radical atunci când vine vorba de analiştii, criticii şi istoricii literari basarabeni, în parte de Petre V. Haneş, la studiul documentat al căruia „Scriitorii basarabeni. 1850-1940" (1942) ne-am referit, pe parcursul acestei expuneri, în repetate rânduri.

Opera şi biografia lui D. C. Moruzi, în opinia cercetătorului nominalizat, se identifică cu istoria şi destinele basarabenilor, moldovenilor şi a românilor de pe ambele maluri ale Prutului, precum şi ale Munților Carpați. Scrierile autorului nostru se remarcă printr-o manieră de exprimare şi interpretare întru totul originală, îmbinând documentarul cu imaginarul, studiul propriu-zis cu artisticul fluent şi emotiv. „Ni se desfăşoară o acțiune unitară (în *Înstrăinații – H.C.*), la care participă un număr de personaje, închipuite de autor sau transfigurate. Unitatea acțiunii nu se datoreşte scriitorului, e adevărat, ci familiei în sânul căreia se desfăşoară acțiunea. Înăuntrul acțiunii se ivesc, dacă nu chiar conflicte de lungă durată, care să susțină interesul, se ivesc totuşi conflicte mai mici, conflicte de vârstă şi educație. Considerațiunile de mai sus justifică denumirea de roman" [2, p. 356-357]. Totuşi „Atmosfera bătrânească, sfătoasă, patriarhală domină. Personajele tinere au mai puțină viață. Ni le prezintă mai mult scriitorul decât ele înşile" [2, p. 359]. De aici pornesc, în opinia cercetătorului, şi unele slăbiciuni ale romanului.

Suntem înclinați să credem că observațiile critice ale cercetătorului Petre V. Haneş sunt cauzate de două motive subiective privind interpretarea operei respective. Primul ar fi însăşi forma neobişnuită a romanului, care oscilează între document şi imaginație artistică. Al doilea mod de interpretare ține, chipurile, de amplasarea mesajului scrierii în totală arhaitate, învechire şi depăşire istorică, acesta (mesajul) venind în flagrantă contradicție cu modernitatea, cu actualitatea, cu progresul înregistrat de Occidentul în plină înflorire, dezvoltare şi progres.

Ori, chintesența romanului „Înstrăinații", ca şi a întregii opere a scriitorului nostru, constă anume în păstrarea legăturilor şi a echilibrului firesc între trecut, prezent şi viitor, în integrarea organică a tradițiilor şi progresului modern în vechile tradiții ale neamului.

Promovarea spiritului de pace, înțelegere, toleranță şi comunicare între oameni, generații şi popoare – spre aceasta îndeamnă şi cheamă insistent autorul în întreaga sa creație artistic-social-filozofică, condamnând deschis sau în subtext conflictele, neînțelegerile, ura, pisma şi invidia dintre toți cei care se consideră cu adevărat Oameni ai acestei *Lumi* şi ai acestui *Pământ*. Tratată prin această prismă, unica – în opinia noastră – capabilă să permită o interpretare pe măsura mesajului general al operei, creația lui D. C. Moruzi ne poate deschide azi, ca şi întotdeauna, porțile şi uşile unor adevăruri veşnic actuale pentru cei care au fost, sunt şi vor veni.

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

În acest context un anumit interes prezintă interpretările istoricului literar Dumitru Micu care, din punctul de vedere al cronologiei evenimentelor, aparţine perioadei istorice de până la 1989-1991. În a sa „Scurtă istorie a literaturii române" I, 1994, autorul poposeşte destul de amănunţit asupra fenomenului comunicării cultural-literare dintre cele două maluri ale Prutului, şi asta se întâmpla în condiţii şi conjuncturi social-politice şi internaţionale cu totul diferite: favorabile sau nefavorabile realizării acestor procese şi tendinţe. Astfel, în timpul zaverei eteriste personalităţi de vază din domeniul politicii, religiei şi culturii-literaturii de talia lui Veniamin Costache, Andronache Donici, Al. Beldiman, Al. Hrisoverghi, C. Negruzzi se refugiază la Chişinău. Pe de altă parte, continuă istoricul literar: „Nume de referinţă sunt şi acelea ale altor basarabeni, realizaţi însă în România: Al. Donici, Al. Russo, D. C. Moruzi, C. Stere ş.a." [5, p. 168].

Acesta e primul caz când istoricul literar D. Micu pomeneşte, în lucrarea amintită, de numele scriitorului D. C. Moruzi. A doua oară, spre finele volumului menţionat, cercetătorul cu pricina scrie: „Aceeaşi lume boierească e descrisă de *Dumitru Moruzi* (1860-1914), în romanele „Pribegi în ţară răpită" (1912) şi „Moartea lui Cain" (1914) [5, p. 357]. Aceasta-i toată informaţia despre ceea ce subînţelegem fenomenul cultural-literar D. C. Moruzi!

* * *

Dezbinarea dintre cei de sus şi cei de jos, a societăţii în ansamblu şi a tuturor componentelor ei – e cauza principală care a adus întreaga populaţie la neagra mizerie pe care o suportau şi stelenii, baştina protagoniştilor romanului. „Cu cât am fost uniţi între noi, – mărturiseşte cuscrul Vasile din Steleni, în încheierea romanului, – şi cei de sus şi cei de jos au huzurit în belşug, spun bătrânii, cu toate răzmeriţele, năvălirile şi bejeniile. Oare acum, că nu ne mai supără nimene, nu ar fi chip şi vreme să ne înţelegem gospodăreşte pe această coajă de pământ, muncind cinstit, cuminte şi numai pentru noi, Românii, care cu palmele, care cu carul şi care cu mintea, dar toţi cu inimă curată pentru neam? Dar nu, odată cu toţii iuruş la domnie … şi la sărăcie!"

Mult întristat şi total dezamăgit de cele auzite, consăteanul orăşenizat în calitate de participant la convorbire, „găsi de prisos a mai lungi vorba. Dar nici prin Steleni n-a mai călcat!" *Ruptura* dintre baştină-pământ şi oraşul înstrăinat a devenit inevitabilă şi irecuperabilă [1, p. 303].

Numele, viaţa, activitatea şi opera lui Dumitru C. Moruzi rămân, după cum am încercat să demonstrăm pe parcursul prezentei expuneri, în multe privinţe o enigmă şi o necunoscută. Pe parcursul unui secol de la trecerea scriitorului în nefiinţă nu a fost înregistrată nicio tentaţie de studiu de sinteză, de studiu monografic privind viaţa şi opera scriitorului, în genere, cât şi aspecte importante ale activităţii publice, dar şi a operelor sale de bază. Cu excepţia lui Petre V. Haneş, numele şi opera distinsului scriitor basarabean au fost trecute totalmente cu vederea sau expuse mai mult decât sumar, neglijent şi superficial în unele prezentări generale, istorii literare sau manuale gimnaziale şi universitare.

Ori, unicitatea şi originalitatea operei lui D. C. Moruzi merita şi merită un cu totul alt comportament şi atitudine din partea celora care i se consideră urmaşi şi se simt datori

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)

de a cunoaşte trecutul în toată plinătatea, utilitatea şi frumuseţea lui. Documentarismul analitic şi expresia artistico-imaginară a conţinutului realist al operei, fac din această bogăţie intelectuală sursă rarisimă în procesul de cunoaştere şi apreciere a unei întregi epoci din istoria neamului nostru, epocă cuprinsă, cronologic, între primii ani ai secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea.

Studierea pe măsura-i cuvenită şi editarea operei scriitorului D. C. Moruzi constituie deci, în opinia noastră, una din sarcinile actuale şi stringente ale ştiinţei literare de azi, fapt care ar completa şi întregi istoria literaturii naţionale cu un capitol de certă importanţă şi actualitate istorică, cognitivă şi estetică.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. *Înstrăinaţii.* Studiu social în formă de roman (1854-1907) de Dumitru C. Moruzi. Ediţia a II-a, revăzută şi îndreptată de însuşi autorul. Editată de Gr. Gheorghiu şi Ilie Deleanu. – Bucureşti, 1912.

2. Petre V. Haneş. *Scriitorii basarabeni. 1850-1940.*– Bucureşti: Editura Casei Şcoalelor, 1942.

3. N. Iorga. *Istoria literaturii româneşti contemporane*, II. În căutarea formei. – Bucureşti: Editura „Adevărul", 1934.

4. G. Călinescu. *Istoria literaturii române. Compendiu.* – Editura „Naţional-Mecu" S.A.

5. Dumitru Micu. *Scurtă istorie a literaturii române,* I. *De la începuturi până la primul război mondial.* – Bucureşti: Editura „Iriana", 1994.

* * *

P.-S. După ce articolul pe care l-aţi parcurs, stimaţi cititori, a fost prezentat revistei „Philologia", la subsemnatul a ajuns informaţia surprinzătoare că acum două decenii în urmă un grup de cercetători literari din Republica Moldova în persoana regretaţilor doctori în filologie Vasile Ciocanu şi Andrei Hropotinschi, împreună cu filologul şi redactorul editorial Mihai Papuc au pregătit pentru tipar două volume din opera distinsului şi marginalizatului scriitor D. C. Moruzi, volume care au continuat, spre regret, să zacă până astăzi în portofoliul Editurii „Ştiinţa". Cauza, zice-se, a fost şi rămâne lipsa de finanţe. Aflăm, cu deosebită bucurie, că în anul ce urmează, când se împlinesc 100 de ani de la trecerea în lumea celor drepţi a scriitorului, Editura va pune în circuit patrimoniul creativ-publicistic şi social-ştiinţific al aceluia care a fost şi rămâne D. C. Moruzi. Este un act justiţiar care s-a lăsat prea mult aşteptat.

H. C.

BDD-A6790 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:09 UTC)